

Hage- og parkanlegg ved Haukeland og Fridalen 1850-1912

Dagfinn Moe og Synnøve Kløve-Graue

Tilfeldigheter avgjør hva som finnes av opplysninger om hager i Bergen. Noen er kjent gjennom litterære oppteignelser, mens andre knapt er kjent, eller helt glemt i dag. Denne artikkelen tar blant annet for seg historien, så langt den er funnet, til Christiehaven og parken ved gamle Haukeland sykehus.

O pptakten her var et par hagetegninger innlevert ved Botanisk institutt i 1980, og som først i 2008 ble tatt fatt i. Videre blir Christiegården og Christieparken i Fridalen omtalt, som en del av helheten i hage- og parkanlegg i dette området av byen.

Haukeland og Landås

Området Haukeland og Landås var i utgangspunktet områder for tradisjonelt landbruk. Etter hvert som velstanden i byen økte, hadde mange innen borgerskapet et ønske om å skaffe seg eiendommer til sommerbruk i kommunene utenfor byen, aktuelt også i dette området.

Siden de nye eierne bodde i byen om vinteren, ble svært mange av disse eiendommene som fortsatt var aktive gårdsbruk, drevet av forpaktere. Og med god økonomi kom også hageanlegg, som i likhet med hagen de hadde i byen, måtte stelles.

Den tidligste kjente kartfesting av Haukeland gaard, merket med 55 (Fig. 2), finner vi på et skråkart over Bergen datert ca. 1740. At vi finner eiendommen gjengitt og nummerert, viser at anlegget var vel kjent og derved har en eldre historie. Husene skriver seg fra 1680. Gården ble drevet av forpaktere, og det fantes mulighe-

ter for overnatting, vertshus med kro og sted for tinghold. I tilknytning til Mikkelsdag (den 29. september) var det vanlig med samling av et stort antall husdyr på området mellom Haukeland og Kronstad gård. Årstad kirke ble bygget først i 1890.

Hagerup-, og Christie-navnet knyttet til Haukeland

Når vi går inn og undersøker eiendommen i og rundt gamle Haukeland gård, støter vi først på navnet *Edvard Hagerup*. Dernest er det *Christie*-navnet med flere aktører som kommer inn. For å holde orden på denne siste gruppen er det tjenlig å bli kjent med noen av dem, spesielt de som også i dag er knyttet til hager eller parker og som vi vil møte senere.

«I øst under Ulrikken ligger Markusplassen som har sitt navn efter en mand som het Markus. Gaardens navn er Øvre Haukelandstre, som

■ Figur 1. Haukeland gård i bakgrunnen, i forgrunnen «Driften på Haukeland» området hvor byborgerne kjøpte kjøtt til vinteren. (Foto: Sandal).

■ Figur 2. a. Bilde over Bergen og omegn datert til ca. 1740 (kunstner ukjent). Bilde har en rekke interessante detaljer og et stort antall navngitte bygg i og utenfor sentrum. (Orig.: Universitetsbiblioteket i Bergen); b. Utsnitt Eiendommene 55 som er Haukeland hovedgård og 57 Kronstad hovedgård. (Årstad kirke ble ikke bygget før i 1890). Mellom disse eiendommene sees en vei, som vi vet var forsynt med en allé. Ved Haukeland sees også en vei fra venstre mot høyre som var 'Postveien' eller hovedveien mot Garnes/Arna og sydover.

eides av assessor, siden stiftsamtmand og stortingsmand Edvard Hagerup (1783-1851) (sønn av biskop Eiler Eilersen og hans 2. hustru Edvardine Magdalene Margrethe Christie) der i sit ekteskap med jomfru Ingeborg Benedicte Janson kom i besiddelse av gaardene Landaas, Lægdene, Øykaasen, Vognstølen, Gimle, Haukeland, Markusplassen og Fridalen. ... Den amtmanden fik garjente han!"¹

Etter ekteparet Ingeborg Janson Hagerup og Edvard Hagerups død ble eiendommen skiftet mellom hans åtte barn:

Christina Benedicte (f. 1810) gift med justitiarius Riis, fikk Vognstølen.

Edvardine Margarethe (f. 1811) gift med oberstløytnant Kühle fikk Gimle (inkl. Blondehuset/Pakterboligen).

Christiane Margrethe (f. 1812) gift med kjøpmann og rittmester Adam Walter Müller fikk Markusplassen (Øvre Træet).

Gesine Judithe (f. 1814) gift med kjøpmann Alexander Grieg og ble foreldre til Edvard Grieg, fikk Landaas.

Eilert (f. 1815) (kommandørkaptein) fikk Fridalen gård. Denne eiendommen ble for øvrig solgt

ganske tidlig til Andreas Christie, mens faren enda levde, og gården ble senere kalt Christiegården.

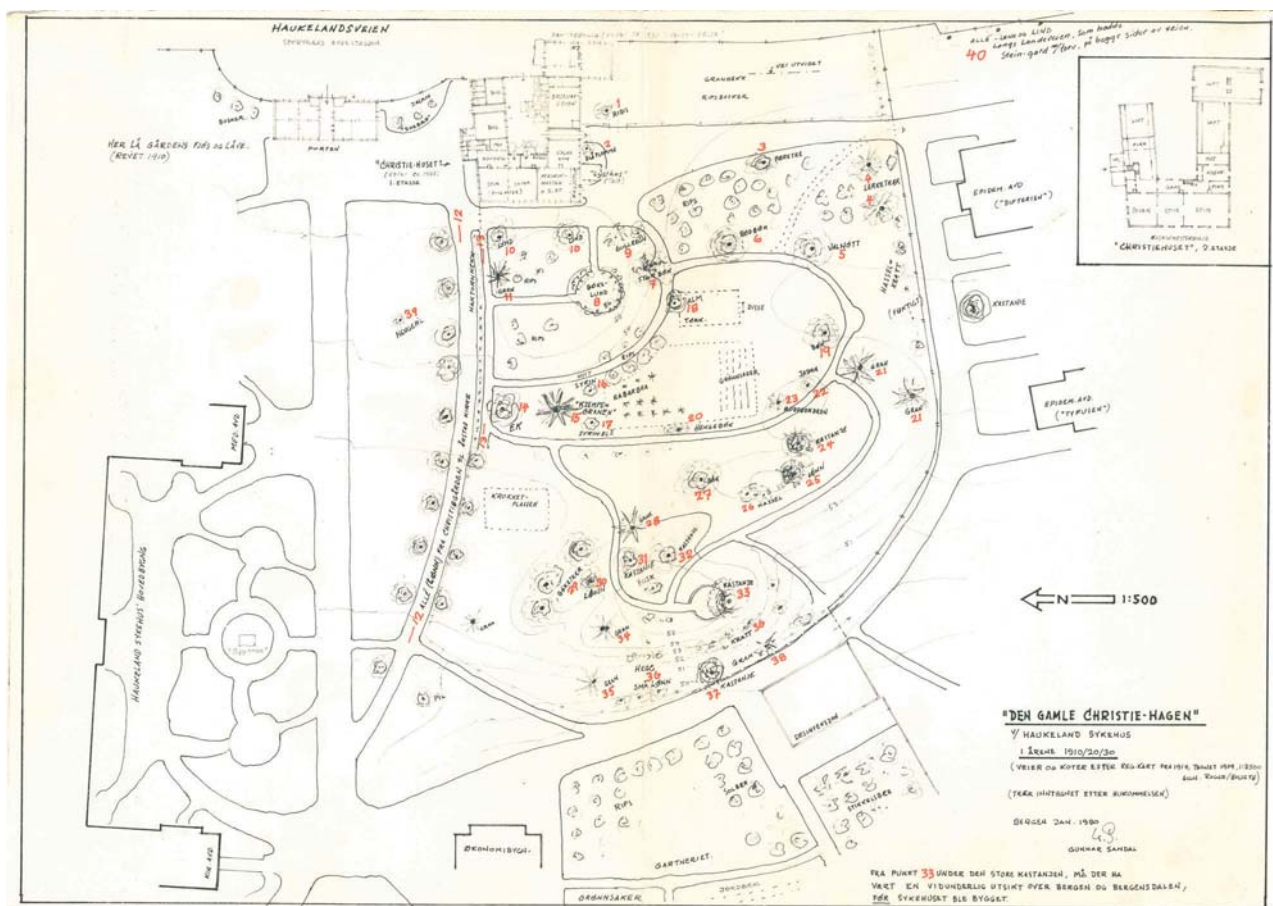
Johanne Margrethe (f. 1817) gift med oberst Jens Bull fikk Fageraas.

Wilhelm Christie (Hagerup) (f. 1816) fikk Lægdene.

Herman Didrik Hagerup (f. 1818) (maltkontrollør, kjøpmann) gift med skuespillerinne Aseline Werlich fikk resten, det vil si Haukeland hovedgård, Kolstien, Strimmelen og Øvre Landåstreet. Deres datter, Nina, ble gift med sin fetter, Edvard Grieg).²

■ Tabell 1. Liste over planter i Christiehaven ifølge Sandal, se fig 3a.

Kart nr.	Noterte navn	Latinske navn	Diverse opplysninger
1	Rips	<i>Ribes rubrum</i>	
2	Plommetre	<i>Prunus domestica</i>	Blå og gule på haugen ved bøkelunden
3	Gråpærer	<i>Pyrus x communis</i>	
4	Lerketrær	<i>Larix decidua</i>	To store
5	Valnøtttre	<i>Juglans regia</i>	Modne nøtter i gode år
6	Blodbøk	<i>Fagus sylvatica f. atropu-nicea</i>	Stor og 'nydelig' krone
7	Bøketre	<i>Fagus sylvatica</i>	Et praktfullt tre
8	Bøketrær	<i>Fagus sylvatica</i>	Bøkelund, beskåret, 6 m i diam. Kaffeplass om ettermiddagen
9	Gullregn	<i>Laburnum anagyroides</i>	Et individ
10	Lind	<i>Tilia sp.</i>	To store trær
11	Gran	<i>Picea sp.</i>	Et lite eksemplar
12.	Lønneallé	<i>Acer sp.</i>	Strakte seg fra gårdens hovedhus til Årstad kirke (se rogn)
13	Haggtorn hekk	<i>Crataegus sp.</i>	Hekken stod langs alleen og skjermet for innsyn til hagen
14	Eik	<i>Quercus sp.</i>	(den stod litt nærmere enn kartet viser)
15	Gran	<i>Picea sp.</i>	Stor og fyldig, ble kalt "Kjæmpegranen"
16	Syrin	<i>Syringa sp</i>	Litt blek og tynn, blå
17	Syrin	<i>Syringa sp</i>	Fyldig og fin, hvit
18	Alm	<i>Ulmus cfr. Glabra</i>	Noe anonymt tre
19	Bøk	<i>Fagus sylvatica</i>	Stor og fin
20	Bøk, hengebøk	<i>Fagus sylvatica f. pendula</i>	Lange hengende grener. Av to stammer brakk den ene i storm
21	Gran	<i>Picea sp.</i>	To stykker, høye men litt grisne
22	Duftskjærsmine	<i>Philadelphus coronarius</i>	Liflig duft
23	Rhododendron	<i>Rhododendron</i>	Et noe tynt eksemplar, det eneste i hagen
24	Kastanje	<i>Aesculus/Castanea?</i>	Stod fremdeles februar 1980. Trolig hestekastanje
25	Lønn	<i>Acer sp.</i>	Stod fremdeles februar 1980
26	Hassel	<i>Corylus avellana</i>	Hassel som ga nøtter
27	Bøk	<i>Fagus sylvatica</i>	Stor og fin, fremdeles i februar 1980
28	Gran	<i>Picea sp.</i>	Fyldigere enn nr. 21
29	Bøk	<i>Fagus sylvatica</i>	Flere trær. Et blåste ned. Likeledes en kraftig stubbe
30	Lønn	<i>Acer sp.</i>	
31-32	Kastanjer	<i>Aesculus/Castanea?</i>	Trolig hestekastanje og ikke ekte kastanje
33	Kastanje	<i>Aesculus/Castanea?</i>	Ved utsikts plass, ved avslutning av hagegang, fin utsikt mot Byen
34,			
35,38	Gran	<i>Picea sp.</i>	Flere individer, nr. 34 hadde dobbelt stamme
36-36	Hegg og lønn	<i>Prunus padus, Acer sp.</i>	Kratt-skog
37	Kastanje	<i>Aesculus/Castanea</i>	Trolig hestekastanje
39	Hengepil	<i>Salix sp. f. tristis</i>	
40	Diverse		Trær langs Haukelandsveien, steingjerde med torv
	Rogn	<i>Sorbus aucuparia</i>	
	Krokus og tulip- aner	<i>Crocus sp. Tulipa sp.</i>	Blå og gule på haugen ved bøkelunden. Tulipaner langs hus- veggene.
	Bærbusker		Rips/solbær hagen
	Bjork	<i>Betula sp.</i>	Store trær i området ned mot senere Ibsens gt.

Figur 3. Situasjons kart over Hagerup- eller Christiehuset med hovedinngangen opp til venstre, og videre plan over husets 1. og 2. etasje. Videre ser en anlegget, en storstilt landskapshage. For nummerering (røde tall) av planter henvises til tabell 1. b. (Se også Fig. 12 for flere detaljer. (Sandal 1980, kartgrunnlag ved Byarkitektkontoret, Bergen kommune, 1908.)

Da *Herman Didrik Hagerup* flyttet til Danmark i begynnelsen av 1850-årene, ble gården solgt til proprietær og tollkasserer *Andreas Christie*. Dermed eide Andreas Christie både gårdene Haukeland og Fridalen, og navnet Christie ble knyttet opp til både Christiehuset og Christiehaven (begge Hauke-

■ **Figur 4.** Hovedhuset ved Haukeland gård (1890). Vi ser et «lysthus» ved inngangspartiet, klatreplanter og espalier på husveggen. På plenflaten er det stilriktig plassert ut små blomsterrabatter med blant annet blادلilje (*Hosta* sp.), storkonvall (*Polygonatum* cfr. *multiflorum*) og nellik (*Dianthus* sp.). (UBB-BROS-03493)

land) og Christiegården (Fridalen). I 1871 gikk parken «Lystanlegget», (se senere) som i dag kalles 'Christieparken' anlagt av Andreas Christies far, Werner Hosewinckel Christie, og onkel, Wilhelm Frimann Koren Christie tilbake til Haukeland gård og derved igjen Andreas Christie.³

Haukeland gård

Vi skal først se på eiendommen Haukeland gård da *Edvard Hagerup* var eiendomsbesitteren. Vi vet at han foretok en kraftig opprusting av hageanlegget på Landås gård, som han også eide,⁴ men hva som skjedde på Haukeland vet vi mindre om. Men en må anta at det må ha vært en prydhage også her, i likhet med det en kjenner fra de mange renessanseanlegg gjengitt i flere Dreierstikk.⁵ En eller flere dammer kan det ha vært, men om plantebruken, vet vi ingen ting.

Hovedhuset til Haukeland gård hadde et U-formet utseende med en inngang og en gårds plass vendt mot Haukelandsveien. Den hadde den opprinnelige betegnelsen 'Postvegen' og var hovedveg østover og sydover fra Bergen (Fig. 2). Huset var innholdsrikt med mange rom, og kopi av arkitekttegninger finnes av både 1. og 2. etasje. I søndre del var det et større rom som ble kalt skjenkestuen. Den hadde smårutete vinduer med grønt ruklete glass. Flere kjent personer var innom her, blant annet Fredrik Meltzer, som i 1811 var innom og drakk kaffe etter en anstrengende tur til Ulrikens topp.⁶

Når det gjelder hovedhuset og tunskipnaden, finnes det flere foto som dokumenterer eksteriør og miljø.⁷

■ Figur 5. Haukeland sykehus i anleggstiden, omkring 1909. I forgrunnen byggegroppen for Epidemisk avdeling, i bakgrunnen hageanlegget og bak til høyre Christiehuset med lindetrær, så lerketrær, derefter 'kjempegranen' som vi barn kalte den. Den eksisterte i februar 1980. (Sandal 1980)

Christiehaven

Mens barokkhagene var på moten en kort periode i Bergen, dukket de første landskapshagene opp i Bergen allerede 1790.⁸ Og i første halvdel av 1800-tallet ble flere etablert. Når anlegget på Haukeland ble anlagt er ikke kjent, men det er ganske sannsynlig at dette skjedde etter at Andreas Christie overtok gården i 1850. Utformingen passer godt med anlegg fra denne tiden og utover, blant annet om en sammenligner med utformingen av den eldste versjon av Byparken.⁹

Gunnar S. Sandal avleverte i 1980 egne tegninger av Christiehaven, med tilhørende planteliste og notater, til Knut Fægri ved Botanisk museum. Der var også med flere foto med motiv fra Haukeland gård

og hageanlegget. Sandal hadde selv bodd i Christiehuset som barn (Fig. 3, 4).

Fotomaterialet fra omkring 1908-09 viser et veletablert anlegg med en rekke større trær, noe som

■ Figur 6. Den gamle gårdsveien som gikk fra Haukeland gård retning Kronstad hovedgård. (UBB-JP-055)

igjen tyder på at hagen kan ha blitt etablert engang omkring 1850-60.

Beplantningen bestod av et rikholdig utvalg av trær, blant annet en stor eik. Landskaphagen viser et typisk anlegg i engelsk landskapsstil, etter datidens mote dominert av slyngende hageganger og – stier i organiske former, og med tilhørende store og små grupper av variert beplantning. På egnede steder var lysthuset, og utsiktspunktet plassert. Etter det Sandal forteller, var det sparsomt med stauder og blomster i anlegget.¹⁰ Dette siste kan nok være en feilkilde, siden sommerblomster og mange stauder, raskt går ut ved mangel på vedlikehold og skjøtsel. Blant annet kan rabarbra gjenkjennes på foto, og gjerne også flere hageplanter ved nøyere ettersyn. Sandal nevner også at et stort og gammelt bøketre fantes så sent som i 1980, men dette er ikke senere gjenfunnet.

Om en ser videre på Sandals tegning, finner vi omtrent midt i hagen inntegnet et areal hvor det er nevnt en disse/huske. I datidens hager kunne en i enkelte slike anlegg også finne en balansestang. Et annet areal ble benyttet til krocketspill. Ut ifra fotoene kan hagens møblering dokumenteres nærmere, her var ha-

gebenker, og et espalier ved husets hageinngang. Tabell 1.

Parkanlegget omkring gamle Haukeland sykehus

I 1897 solgte Andreas Christie Haukeland gård til Bergen kommune, og store områder ble satt av til bruk som byggeland for det nye sykehuset som skulle komme.¹¹ Det finnes en byggejournal som detaljert omtaler byggeprosessen, både når det gjaldt bygninger og parkanlegget, fra perioden 1908-12. Det var arkitekt Ingolf Danielsen som hadde oppsynet med byggearbeidet, og som førte journalen.¹² Fig. 5.

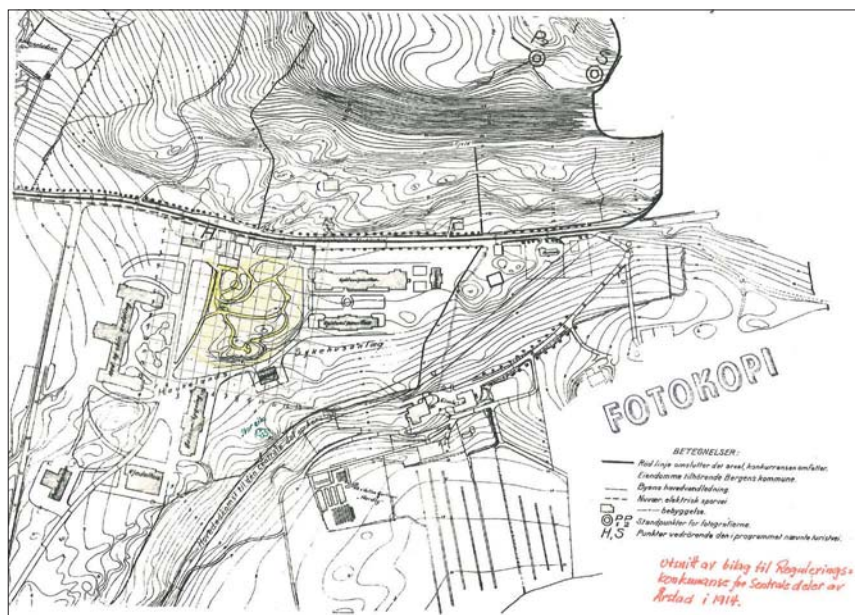
Allerede fra slutten av forrige århundre ble det anlagt sykehusparker i Norge. Ofte vet man ikke hvem som planla og anla disse første parkene. Men hagene ble anlagt i landskapsstil med frodige plantninger og man la vekt på at grøntområdene var av en slik størrelse at de rommet både park og nyttehage.¹³ Vi vet at anleggsgartner Ingolf Eide planla og utførte parkanlegget ved Haukeland sy-

kehus som stod ferdigstilt i 1912.

Men før vi ser nærmere på det nye parkanlegget, hva skjedde med Christiehavens omgivelser i denne perioden? Reguleringsplanen for Årstad, datert 1919, viser hvordan hageanlegget blir innebygget av det nye sykehusanlegget. Samtidig skjedde det endringer i vegsystemet både innenfor hagen og i tilgrensen-

de områder. Langs hagen i nord lå den gamle «Landeveien» eller gårdsveien som gikk fra Haukeland gård til Kronstad gård. I Sandals notater er det omtalt at lønn i hovedsak var benyttet som allétre fra Haukeland i retning dagens Årstad kirke. Store deler av denne veien inngikk i byggeområdet for sykehuset. Landeveien videre fra Årstad tok i bruk deler av alléen fra 1700-tallet av parklind (*Tilia x europaea*) til Kronstad gård og fortsatte vestover ned mot utløpet av Store Lungegårdsvann (se kartet Fig. 2). For Haukeland gårds vedkommende ble det i tillegg til lønn også plantet en hagtornhekk som et ekstra vern mot innsyn fra

■ Figur 7. Christiehaven (gul farge) er tegnet inn på plan over Haukeland, men avviker noe fra Sandals tegning. Det må trolig legges større vekt på Fig. 3 og 12, ikke minst på grunn av detaljrikdommen i Sandals plan, som også stemmer svært godt overens med tilgjengelig fotodokumentasjon. Restene etter den gamle gårdsvei sees gjennom eienommen blant annet langs venstre kant av Christiehaven, og ny vei nærmest vinkelrett på Haukelandsveien er tatt med. (Utsnittet av bilag til Reguleringskonkurranse for søndre del av Årstad, Bergen kommune, datert 1914.)

■ Figur 8. Haukeland sykehus under bygging. Christiehaven eksisterer fortsatt mellom de nye byggene som settes opp. (UBB-WIL-A-066)

forbipasserende til Christiehaven. Store deler av denne veien inngikk i byggeområdet for sykehuset, og både vei og beplantning er nå borte. Den nyetablerte veien mellom Haukeland og Kronstad har beholdt navnet Kronstadvegen. Mot Haukelandsveien var det også en beplantning av trær og busker langs det gamle steingjerdet.

Ingolf Eides firma anla et stort parkanlegg omkring de ulike nye sykehusbygningene (Fig. 7, 8). Det ble utført et omfattende planeringsarbeid, og Eide måtte ha mange mann i sving, for dette var manuelt arbeid. I byggejournalen er det oppført at det den 22.mars 1911 var 19 mann i arbeid med planering øst for hovedbygningen og i kjøkkenhagen. Store plenflater med trebeplantning dominerte, det ble satt opp nye støtemurer med smijernsgjerder mot den gamle bygdevegen til Kronstad, og nye grusveger ble lagt ut. Helt bort til Årstad gikk prosjektet, der ble det også satt opp nytt smijerns-

gjerde og port. Ved hovedbygningens inngang ble det anlagt et prydanlegg. Her var det blomsterbed, grupper av busker og trær og trivelige sitteplasser for pasienter og besøkende. Det ble ansatt en fast gartner som tok seg av vedlikeholdet av parken.¹⁴

En senere kilde forteller at sykehusparken var anlagt i landskapsstil, med grusveier, gressplener og variert busk- og trevegetasjon.¹⁵ Da er nok også deler av Christiehaven del av den omtalen (Fig. 9, 10, 11).

Hos Adolph Berg (1925), blir den gamle haven beskrevet slik; «I den gamle have som nu hører til sykehuset kan endnu sees et stort valnøttre som i sin tid blev flyttet fra den store haven som tilhørte toldkasserer Christie ved Raadstuplassen, nuværende Vestmannaheimen. Der var ogsaa en karussdam i Haukelandshaven som nu er tilkastet. En hengebøk som staar paa en haug i nærheten er av præsidet Christie flyttet fra lystanlægget i Fridalen.

Han leiet i 1820-årene og fremover 2den etasje av hovedhuset paa Haukeland. Indenfor den lange fjøsbygning med den hvitkalkede væg mot veien laa det store tunet, og her var et vognhus med taarn hvori gaardsklokken hang. Under vognhuset var en vinkjelder. Like utenfor hovedhuset mot haven var der store linde-trær, av hvilke to endnu er tilbage. Det ene av disse blaaste engang ned i en sterk storm, men efter at være opreist igjen, kom det sig og lever fremdeles. Paa tunet var der en brønd med udmerket vand; pumpen stod omtrent hvor nu indgangen til sykehusets vaktbygning er. Andreas Christie solgte ved aarhundredskiftet Haukeland gaard til Bergen kommune.

Som Berg skriver, og fotoene ovenfor viser, ble den gamle hage en del av sykehusparken, og kjennskapet til hageanlegget forsvant etter hvert. Det ble en sømløs overgang mellom de to anleggene. Så la oss se en gang til på Gunnar Sandals tegning og hvordan han husker helheten, og nå den fargelagte varianten med en rekke opplysninger om hagens innhold (Fig. 12).

Ingolf Eides parkanlegg omslutter hagen mot nord ved prydanlegget ved Hovedbygningen. Mot

■ Figur 9. Deler av den nyanlagte parken omkring hovedbygningen. Årstad kirke i bakgrunnen. <https://www.flickr.com/photos/haukeland>

■ Figur 11. Den gamle hage var i 1956 innlemmet i sykehusparken. Vi gjenkjenner hengeboken og flere av trærne. (Tegn.: Sandal 1980)

■ Figur 10. Parkanlegget foran epidemibygningen. Det er hestekastanje som står fint oppbundet på plenflaten. (<https://www.flickr.com/photos/haukeland/6707056545/>)

sør ble de to Epidemibygningene plassert. Og i byggejournalen omtales planeringsarbeid og utlegging av matjord i «Den gamle have», og et nytt gjerde mellom hagen og Epidemiavdelingen. I sør ble kjøkken-

■ Figur 12. Fargelagt tegning som viser Christiehaven omgitt av det nye parkanlegget med plassering av busker, trær, og en rekke hageelementer. I nord sees Ingolf Eides planlagte anlegg foran sykehusets hovedbygning. (Sandal 1980)

■ Figur 13a. Parkanlegget ved inngangspartiet ved Hovedbygningen. (<https://www.flickr.com/photos/haukeland/6707056545/in/album-72157628892960875/>);

Inngangspartiet i dag. Vi gjenkjenner både søylebarlind og prydpomme fra det opprinnelige anlegget fra 1912. (Foto: Synnøve Kløve-Graue)

haven anlagt, knyttet til Økonomibygningen. Nyttehagen har Sandal tegnet detaljert inn. Her vises en større avdeling med bærbusker, ett felt for grønnsaker og et eget felt for rabarbra. Tegningen viser at hagens vegsystem ble knyttet opp mot det nye anlegget, eller omlagt slik at det ble en sammenheng. Dette omtales også i byggejournalen.

■ Figur 14. Hestekastanjen under helikopterdekket, et særegent møte i tid og rom. (Foto: Synnøve Kløve-Graue)

På foto fra nyanlegget fra 1912, er det bøketrær som har stått der fra tidligere, også som del av Christiehaven. Disse står fremdeles i parken. Også fra 1912-anlegget er det flere trær som er bevart. Av særlig hagehistorisk verdi er de to barlindene og prydplommene som fremdeles markerer inngangspartiet ved Hovedbygningen, på det som nå heter Gamle hovedbygget (Fig. 13). Barlind og prydpomme er planteslag som Eide brukte i flere av sine anlegg.¹⁶

Det har vært vanskelig å finne ut hva som hendte med hagen i årene som gikk. På 1970-tallet ble vintergrønne nåletrær innført og registrert i parken med bl.a. artene: *Chamaecyparis lawsoniana*, *C. nootkatensis*, *C. pisifera*, *Picea jezoensis* og *Thujopsis dolobrata*.¹⁷

Omlegginger og nye bygg har i dag fjernet Christiehaven nesten fullstendig. I utkast til landsverneplan for helsesektoren, inngikk blant annet den sentrale delen av

parken ved Haukeland sykehus. Det som stod igjen av parken ble ikke en del av den endelige fredningen av Riksantikvaren i 2012.

Under helikopterdekket står en gammel hestekastanje. Etter å ha studert Sandals tegninger og foto, kan denne hestekastanjen en gang ha tilhørt Christiehaven. Treet har stor verdi, både som et siste minne fra en gammel hage, og som en forbindelse mellom gammel og ny tid. Her er det to kjemper som møtes, og fungerer sammen. Måtte hestekastanjen bli stående lenge!

Christiegården

Eiler Hagerup fikk etter arveoppgjøret Fridalen gård. Men han solgte den kort tid etter til Andreas Christie, og stedet fikk etter hvert navnet Christiegården. Det var et mindre gårdsbruk, og ble forpaktet av Werner Hosewinckel Christie og etter hvert brukt som sommersted.

Gården bestod i 1880 stort sett av noen hus og en del trær. Etter hvert som eierens barneflokk vokste (han

■ Figur 15. Fridalen gård eller Christiegården sett fra syd. (Tegn.: Prost Budtz Christie 17.8.1876)

■ Figur 16. Christiegården i Fridalen med to bjørketrær (17. mai trær) sentralt plassert i fronten. (Tegn.: Thorvald Olsen i Berg 1924:123)

■ Figur 17. Christiegården i dag. (Foto: S. Kløve-Graue, 2014)

fikk 13 barn) utvidet han huset med en stor stue og bygget små stuer ved siden av. Han dyrket den jorden som fantes. Noe stort anlegg var det ikke og om det fantes noen egen prydhage, vet vi lite om (Fig. 15, 16, 17)

Fra 1957 ble gården overtatt av en privat stiftelse etablert av Røde Kors Barnehjelp og støttelaget for åndssvake.¹⁸ Den brukes som dagsenter og avlastning for mennesker med psykisk utviklingshemming.

Stiftelsen har driftsavtale med Bergen Kommune som yter 100 % driftstilskudd.

Christieparken

Hva så med dagens Christiepark i Fridalen? Her er man i den meget sjeldne situasjon at det finnes en egenhendig beretning om hvordan den ble til. Personen bak ideen om en park, eller en «Lysthave» som den ble omtalt som, var stiftsamtmann og stortingspresident Wilhelm Frimann Koren Christie. Området hørte til Haukeland gård som var eid av Edvard Hagerup, men de to fetterne, brødrene Wilhelm Frimann Koren Christie (WFKC) og Werner Hosewinckel Christie fikk låne grunn. Begge brødrene Christie skal ha vært sammen om å overta dette området. Avtalen var grei, de skulle få lov til å benytte dette området vederlagsfritt til en park så lenge noen i interessegruppen levde og samtidig bodde i Bergen. Etter sistemanns død skulle område igjen gå tilbake til Haukeland gård.

WFKC hadde tidlig selv vært av initiativtakerne til etableringen av venneklubben "Quodlibet" omkring 1820, som av mange ble karakterisert som en Bergens-versjon av Det norske Selskab i København. Klubben bestod i tillegg til brødrene Christie av overkrigskommissær August Mohr, overvraker Johan Kahrs, postmester Christian Sebye, byfogd assessor Georg Jacob Bull, biskop Claus Pavels, og tollinspektør Wilhelm Bernhoft. Gruppen hadde også et styre som skal ha bestått av Pavels, Bull og W.F.K. Christie. I dette miljøet etablerte Christie sammen med nære naturinteresserte venner en gruppe, og et interesse-

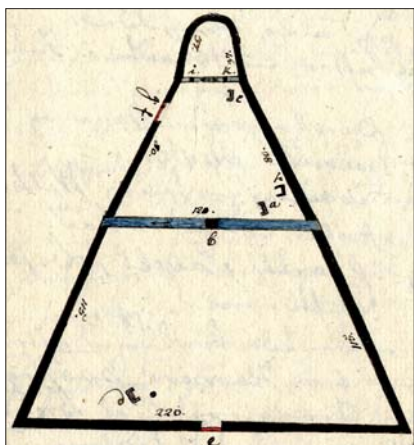
selskap "Symposium" ble stiftet for å opprette et "Lystanlegg" - en naturpark etter engelsk mønster (Fig. 18, 20).

Christie skriver selv: *Anledningen til at Lyst-anlægget ved Landaas Broe ble gjort var den, at jeg Stiftamtmand Christie, i Aaret 1820 om sommeren, med Tilladelse af Assessor Hagerup som Ejer af Houkeland, lod opføre en Steenbænk, med et Steenbord foran, i en Lund af Oldetrær, som da stode tæt nedenfor Landaas Broe.- Denne Bænk blev sat ved Bækken paa nordre Side, ikke langt nedenfor Postvejen.*

Nogle Bekjendte, som med mig drak Theevand sammesteds en Sommer-Eftermiddag, fandt Stedet saa smukt, at de, da jeg yttrede Lyst til at lade et Stykke udenom indhegne og beplante, strax erklærede at ville deltage i Omkostningerne. Ejeren, Assessor Hagerup, som var tilstede, gav sitt minde dertil og det blev vedtaget, at 8 Interesserede skulde samle sig og lade et Stykke af Udmarken norden og sønden for Landaas-Bækken indhegne og forskjønne, imod at Ejendommen fremdeles bliver Assessor Hagerups, men at Benyttelsen forbeholdes Interessentskabet saalænge een af dets Medlemmer lever og opholder sig i eller ved Bergen, og at samtlige i Anlæggets gjorte Indretninger derefter falde tilbage til Houkelands Ejer.-

Enhver Interessent skulde for de første indskyde 30 Spdr., hvilken samlede Sum ansaaes tilstrækkelig til at faae Stedet indhegnet. De Personer, som strax vedtog at indtrede i Interessentskabet, var:

1. Cancellieraad og Postmester

■ Figur 18. Den triangelformete Lyst-parken, som er noe mindre enn i dag, hadde en størrelse med sider på ca. 145 m, 145 m og 138 m (omregnet fra alen angitt på tegningen) med en stor og en liten bekk tvers gjennom anlegget. Plassering av benker, bord og broer over de to bekkene er tegnet inn. (Tegn.: W.F.K. Christie (Christie 1821/22)).

Christian Sæbye.

2. Krigsraad og overvrager Johan Arnoldus von Westen Kahrs.

3. Toldcasserer Werner Hosewinchel Christie.

4. Byfogeden, Assessor Georg Jakob Bull og

5. Stiftamtmand Wilhelm Frimann Koren Christie.

De første Foranstaltninger til Anlægget paatog jeg mig at gjøre. Siden efter indtraadte i Interessentselskabet:

6. Overkrigskommissair og Kjøbmand August Mohr.

7. Toldinspektør Wilhelm Bernhoft, Justitsraad og

8. Claus Pavels, Biskopi Bergens Stift. –

Jeg accorderede kort Tiid efter med Bønder fra Hammers Prestegjeld om at opføre Steengjerde, af Bredde i Bunden 1 1/2 [94,03 cm] og oventil 1 Alen, [62,75 cm] og af 2 Alens Høide, [125,50 cm] rundt omkring Anlægget, hvilket Gjerde skulde paabegyndes om Høsten

1820 og være færdigt til May Maaned 1821. –

Jeg afstak Grændserne for Anlægget, hvilke, formedelst de 2 Veje, der gaar forbi Stykket, ikke kunne blive anderledes, end at Stykket fik nedenstaaende Form (Fig. 18)

Den ungefærlige Lengde og Bredde af Stykket sees paa ovenstaaende Afrids. – Den oprindelige Bænk: er betegnet med a.

Paa Indhegningen blev begyndt i Oktober 1820. Den 2den Decbr. s. A. var allerede 110 Favner Steengjerde, for det meste i den sydlige Kant af Stykket, færdige. – I denne mellemtid plantede jeg et Hæggetræ, 2 Blommetræer og en Barberis i Nærbeden af Bænken a. – Jeg lod ogsaa en Mængde store Steene, som laae paa Fladen foran Bænken rydde bort. Vied 42 Miner bleve ogsaa endeel meget store Stener eller Bjergstykker, som laa paa forskjellige Steder inde paa Stykket sprængte itu og væltede frem til Gjerdet, hvor de bleve benyttede. –

1 Martii 1821 blev Indhegningen fortsat, og d. 12te May s. A. vare de manglende 130 1/2 favn færdige, saa at gjerdet i alt udgjorde 242 1/2 favn [vel 450 m]. – For at bruges til Indhegning og en Bro over Elven bleve imidlertid atter en del store Steene sprængte ved 15 Miner.

Allerede d. 18de April var en Steenbroe over den store Bæk, og 2 nye Steenbænker, en ved den lille Bæk og en paa en Bakke i den sydlige Kant, færdige. – Broen er betegnet b. og Bænkerne c. d. –

Kort førend Gjerde var fuldført havde nogle af Interessenterne ladet henbringe en del Gjødseel paa Stykket, saaledes: Sæbye, Bernhoft

og Kasserer Christie hver 8 Læs, og jeg 16 Læs. –

1 April Maaned plantede Sæbye 5 Grantræer tæt ovenfor Bænken a. Jeg plantede ogsaa 10 Aske-Træer og 8 Lenne-Træer; nogle paa hver Side af den store Bek, samt 8 Hække-Linde ved Benken d., nogle Styk: viburnum og Jasminer tilligemed et Spindeltræ sammesteds, og 2 Styk: viburnum samt et Spindeltræ ved Benken a.

Kasserer Christie plantede 8 styk. canadiske Popler paa Bakken søndenfor den store Bæk, og jeg satte videre 12 forskjellige 12 Styk. Blommetræer. – En Rogn, som havde plantet sig selv paa det Sted, hvor Broen b. blev anlagt og maatte optages, lod jeg flytte hen i Bakken skraas over for Bækken a. – Endelig bleve 30 styk. Rønne- og Hæggetræer for fælles Regning udplantede fornemmelig i Nærheden af de 3 Steenbænke. – Disse Træer vare bragte fra Gaarden Øvre Qvale i Hardanger. – Saasnart Gierdet var færdigt, bleve ogsaa Porterne e. og f., og Laagen g. opførte, malede og forsynede med Laase. –

I May lode Justitsraad Bernhoft og Kasserer Christie sætte hver 1000 Styk. Hagtorn-planter tæt indenfor Gjerdet, hvorved mer end 3/4 af Anlægget bliver forsynede med dette levende Hegn. – Jeg lod opføre en Træebenk ovenfor Steenbænken a., lod en dyb Sump, som var der, fylde med Grus fra Bækken, og benyttede noget der værende Olderkrat til et levende Lysthus, – Dette Sted er paa Afridset betegnet h. –

I May og Juni blev, for fælles Regning, Stykket imellem begge Bække ryddet. – Det var en stor

■ Tabell 2. Planter i Christieparken, se Fig. 18

Christies notater om planter	Dagens navn	Vitenskapelige navn	Diverse opplysninger
Hæggetræe (1 Styk)	Hegg	<i>Prunus padus</i>	Ved benk a
Blommetræer (2 Styk)	Plommer	<i>Prunus domestica</i>	Ved benk a
Berberis (1 Styk)	Berberis	<i>Berberis sp.</i>	Ved benk a
Grantræer (5 Styk)	Gran	<i>Picea cfr. abies</i>	Ved benk a
Aske-Træer (10 Styk)	Ask	<i>Fraxinus excelsior</i>	På begge sider av den store Bækken
Lenne-Træer	Platanlønn	<i>Acer platanooides</i>	På begge sider av den store Bækken
Hække-Linde	Lind	<i>Tilia cfr. cordata</i>	Ved Bænk b
Viburnum (nogle Styk)	Krossved	<i>Viburnum opulus</i>	Ved Bænk b
Jasminer (nogle Styk)	Duftskjærsmine	<i>Philadelphus coronarius</i>	Ved Bænk b
Spindeltræe	Beinved/Spolebusk	<i>Euonymus europeus</i>	Ved Bænk b
Viburnum (2 Styk)	Krossved	<i>Viburnum opulus</i>	Ved Bænk a
Spindeltræe	Beinved/Spolebusk	<i>Euonymus europeus</i>	Ved Bænk a
Canadisk Popler (8 Styk)	Kanadiske poppel	<i>Populus canadensis</i>	På Bakken nedenfor den store Bækken
Blommetræer (12 Styk)	Plommer	<i>Prunus domestica</i>	På Bakken nedenfor den store Bækken
Rogn (1 Styk)	Rogn?	<i>Sorbus aucuparia</i>	I Bakken over Bækken
Rønne-Træer (c. 15 Styk)	Rogn?	<i>Sorbus sp.</i>	Nærheden av de 3 Steen Bænke
Hægge-Træer (c.15 Styk)	Hegg	<i>Prunus padus</i>	Nærheden av de 3 Steen Bænke
Hagtorn (1000 Styk)	hagtorn	<i>Crataegus sp.</i>	Til levende hengn (hekk)
Older	svartor	<i>Alnus glutinosa</i>	Kratt laget til lysthus

mængde Tuer og Enebusker, samt mangfoldige Huller efter de Steene, som vare blevne opbrudte til Gierdet. Imidlertid maatte ogsaa mange mindre Steene brydes op ved Rydning og føres bort.- For at styrke Broen b. mod Vandflom, blev en stor Steen, der var bleven liggende tilbage i Nærheden, brækket op og paa nogle liggende tilbage i Nærheden, brækket op og paa nogle andre mindre Steene som Bryb-Muur ovenfor Broen paa nordre Side.-

I Juni bleve 2 mindre Broer opførte over den lille Bæk.- Disse Broer, der ere betegnede i. og k., bleve beggede af Hæller, der toges oppe i Udmarken henimod Gierdet af Lægdene.- Afskriftens rigtighet attesteres, BERGENS STIFTS-

ARKIV 22/9 1916, Dr. Just Bing
Etter at Christies notat var ferdig utført, kom ytterligere treslag inn i hagen, slik at den først ble ferdigstilt i 1821. Han besøkte stedet Gjeltelhus utenfor København i 1823, og der fikk han med seg flere bøkenøtter ” «en del Agern og Bøg i Gjelte Plantage for at føre Sæden med mig til Bergen, hvor jeg agter at nedlægge den til Forsyning for Houkelands anlæg i Fremtiden.»

I og med at vi har med to anlegg tilhørende Haukeland å gjøre, kan det tenkes at nøttene havnet i jorden i Christiehaven og ikke i ”Lysthaven”, mens Christies hjerte tenkte nok mest på sin ’egen’ hage.

De mange planter av hagtorn

som åpenbart ble brukt til hekk, gjorde sitt til at store deler av steingjerdet ble supplert med hekk og hagen dermed skjermet for innsyn. Portene fikk også lås, slik at uvedkommende kunne holdes ute. Hva brukerne av anlegget fortok seg, ble det snakket mye om, og skjemt hørte med. ¹⁹Et vers, tonesatt til melodien *Intaeger Vitae*, skal være skrevet av Christie selv:

*Her har vi hjemme Ved naturens hjerte,
Her vil vi glemme Livets sorg og smerte.
Ligsom grene Der sig huldt for-ene,
Samles vi, budne og fri!*

Det ble skaffet forskjellige trær

■ Figur 19. a. De tre vennene samlet i Christieparken under en av sine mange fortrolige passiarer. (Tegn.: Thorvald Olsen (Berg 1924)); b. De samme herrer i glass og ramme: biskop Claus Pavels, tidl. stortingspresident Wilhelm Friman Koren Christie og byfogd Georg Jacob Bull.

som ble plantet inn, og en rekke historier florerer: ett stykke med blant annet bøk som skulle representere Danmark, og ett med gran (etter sigende den første granplanting på Vestlandet) skulle representere Norge. Trærne ble døpt med øl eller stikkelsbærvinn. Men hver av deltagerne hadde sin steinbenk med bord. Man gikk på visitt til hverandre og selskapeligheten blomstret med diskusjoner, mun-

tre historier og fedrelandssanger.

En historie med noen uklare elementer forteller at *da løytnant Andreas Juel på Halsnøy og tollkasserer Wilhelm H. Christie kom hjem fra militærteneste i 1814, skal de ha hatt med seg endel bokenøtter, som de plantet, – Juel på den gamle klostergrunnen på Halsnøy hvor et par kjempe bøker fremdeles står. Christie skal etter det som sies ha plantet dem i en hage, men Chris-*

*tieparken var i alle fall ikke anlagt.*²⁰

Etter som medlemmene falt fra ble parken i mindre grad holdt ved like og grodde igjen. Bergen kommune overtok parken eller Christieparken omkring 1930, og er i de siste årene satt i stand og blitt et fint og velholdt parkanlegg i området, men ikke slik Christie laget den.

Litt om enkelte av artene i hagene

Hvor kom plantene fra? Den eldste hagen vi i denne sammenhengen har opplysninger fra er Lyst-hagen (1820-21). Selv om en rekke arter finnes kjent fra Christehaven og i Eides anlegg, nevnes flere arter i Christiparken som vi skal se nærmere på. Flere av navnene som er benyttet i Christies liste er danske, og det er derfor en viss sannsynligheten for at han har fått en del av trærne fra Danmark. I mangel av en god oversikt utover det som finnes hos Schübeler²¹ vil vi sammenligne med det som er kjent av brukshistorie opptil våre dager.

Gran (*Picea abies*) Først dokumentert plantet i Danmark i 1770-årene²², i Norge kjent plantet i hager på sent 1800-tall bl.a. på Milde.²³

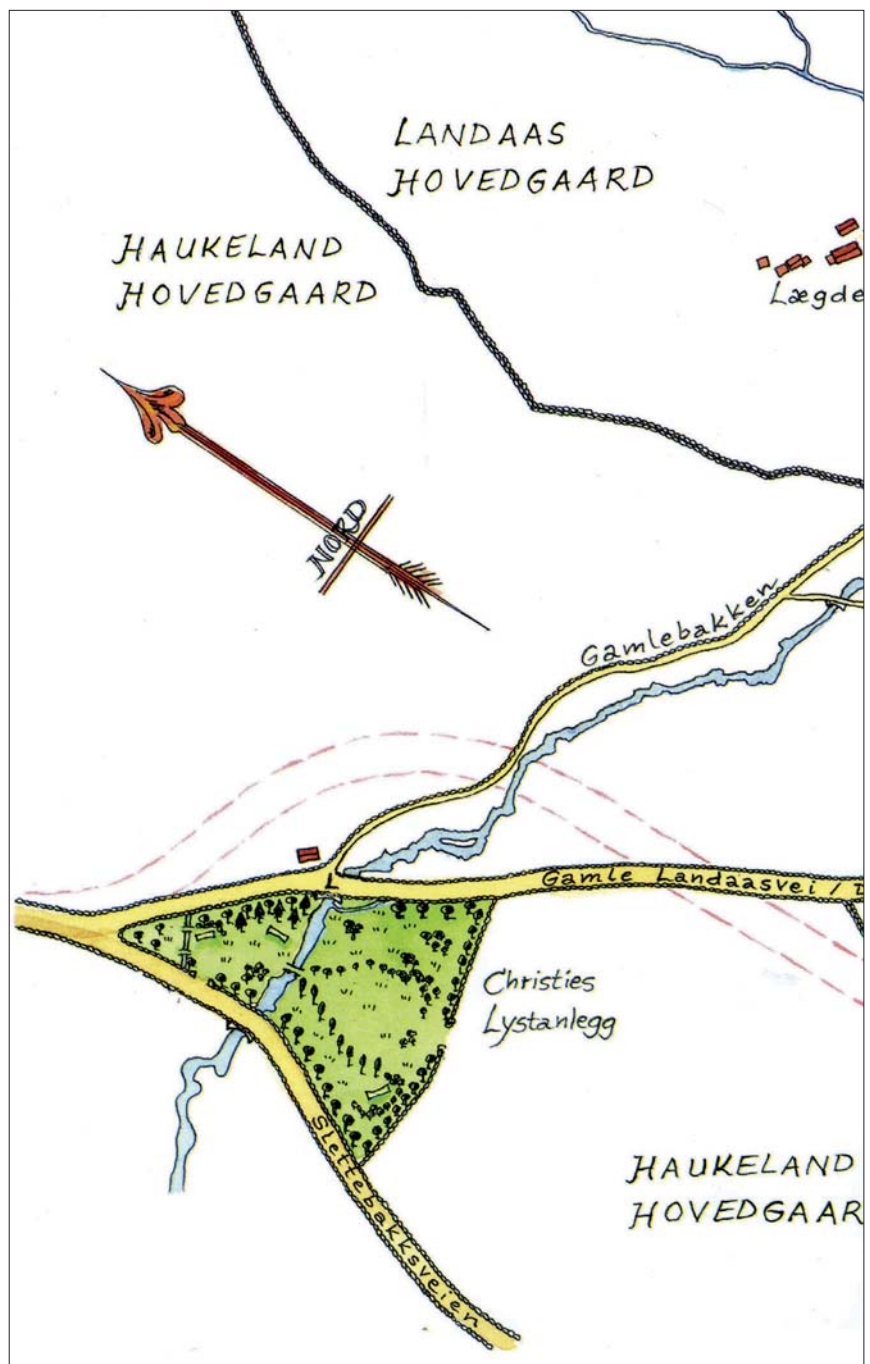
Beinved/Spolebusk, (*Euonymus europaeus*) kan det være, men i Danmark finnes sikre opplysninger om bruk av *E. latifolius* (bredbladet beinved) og *E. obovatus* i 1795 og 1825, og *E. verrucosus* i tiden 1798 og 1820 og i salg i 1844.²⁴

Spisslønn (*Acer platanoides*) (Salven, under bearb.)

Blodbøk (*Fagus sylvatica* f. *atropunicea*). I Danmark kanskje plantet så tidlig som 1799 og noe senere i 1820. Første sikre kilde i 1824 og 1831.²⁵

Hagtorn (*Crataegus* sp.) til hekk. Denne slekten finnes kjent benyttet til hekkbeplantning bl.a. på Stend, Rosendal, Kronstad Milde.²⁶

Hengepil (*Salix* sp.) Flere taxa har i norsk sammenheng gått under samme navnet. Om vi ser på hva som finnes, har vi først *Salix babylonica* 'Pendula' (tårepil) kjent i Danmark i 1780, 1790 og nevnt hos Hornemann i 1806. Senere muligheter er *Salix alba* var. 'Tristis' var. *tristis*, var. *vitellina-pendula* (Guldhængepil (no.

■ Figur 20. Rekonstruert kart over Christies Lystanlegg (el. Christies parken) tilknyttet Haukeland hovedgård. Anleggets plassering lå syd for krysset mellom Slettebakkenveien ned mot Brann stadion og "Postvejen"/Gamle Landaasvei, i dag Natlandsveien (Jensen et al. 2004).

hengepil, for salg i 1856; *Salix* x 'Blanda' (*S. babylonica* x *S. fragilis* for salg i 1870 og da er nok *Salix babylonica* 'Pendula' mest aktuell.^{27, 28}

Valnøtt (*Juglans regia*) I Danmark

800-900-tallet (Lange 1999). Trolig så tidlig som 1666-67.

Hengebøk *Fagus sylvatica* f. *pendula*. I Danmark er denne dokumentert kjent allerede fra 1673-79.²⁹

Referanser

- Berg, A. 1924: *Gamle Bergensbilleder*. Kristiania.
- Berg, A. 1925: Bergen i gamle dage: 55-60, H. Aschehoug & Co (W. Nygaard), Oslo
- Bing, J. 1922: Årstads historie. Bergen historiske forenings skr. 2:3-158.
- Christie, W. F. K. [1821/1822]: Historisk Beskrivelse over Lyst-Anlægget ved Landaas Broe
- Universitetsbiblioteket i Bergen, Manuskript- og librarsamlinga 811.
- Christie, H. 1964: Slekten Christie i Norge, 1650-1890. Oslo.
- Dietze, A. 2007: Garden art and the Bourgeoisie 1750-1850. Social, political and economic aspects of garden art in the south of Norway with a focus on plant import. – UMB, Thesis 2006
- Haavet, I. E. 2004: Historisk beskrivelse over Lystanlægget ved Landaas Broe. I Landås (Jensen et al. 2004)
- Janson, H. 1919: Tillæg til Damsgaards Beskrivelse og Meddelelser vedkommende Familien Janson. 13/1907, II, s. 1-9. - Bergen historiske forening Skr. 99.
- Jensen, H., Høgmo, E., Johnsen, B. E., & I. E. Haavet 2004: Landås. Fra lystgårder og husmannsplasser til drabantby: 96-99. Kanonhau-gen Forlag. 372 s.
- Jordåen, R. 2014: Wilhelm F.K. Christie: Presidenten. Lystanlægget ved Landaas Broe:
- Natursvermeri og nasjonalkjensle i Fridalen. Fagbokforlaget.
- Jørgensen, P.M. 2008: Hagtorn + mispel= sant. - Årringen (UiB), årsskrift 12: 53-54.
- Jørgensen, P.M. 2013: Under mispel. Under magnoliaen: planteminner. John Grieg forlag.
- Kløve-Graue, S.1986: Hager og parker anlagt av Ingolf Eide. En undersøkelse av anleggsgartner In-golf Eides arbeider med eksempler hovedsakelig fra Bergensområdet ca. 1898-1938. NLH, 104 s.
- Kløve-Graue, S.2010: Ingolf Eide og hans tolkning av trender i hagestil og plantebruk på tidlig 1900-tall, belyst ved undersøkelser av tre anlegg i Bergen og Haugesund. Universitetet i Bergen, mastergrad, 104 s.
- Kunhle, C.C. 2007: Medd. i anledning Christiegårdens 50-årsfeiring den 21.6.2007.
- Lange, J. 1999: Kulturplanternes in-dførselshistorie i Danmark. DSR forlag.
- Moe, D. 2000: Claus F. Fasting (1746-1791) en europeer i norsk hagehis-torie. I Historiske Hager
- (Moe, D., Salvesen, P.H. & Øvstedal D.O. red.). - Alma Mater forlag / Universitetet i Bergen, Bergen mu-seum skrifter 3:46-52.
- Moe, D. 2013: Kronstad hovedgård. - Bergen historiske forenings skrifter, 108:36-67.
- Moe, D., Hufthammer, A.-K., Indre-lid, S. & Salvesen, P.H. 2006: New approaches to garden history; taxonomical, dendrological, pol-len analytical and archaeological studies in a 17th century renaissance garden at the Milde estate, Norway. I The archaeology of crop fields and gardens: 221-247. Proceedings of the 1st conference on crop fields and gardens archa-eology (Morel J.-P. red) Barcelona (Spania) 1-3 June 2006. - Epipug-lia, Bari (Italia).
- Nn, 2009: Kulturminne og kulturmil-jø Årstad bydel, Bergen kommune Gnr 161 Bnr. 996 og 997 (Natt-landsveien 16 – 18, Årstad bydel, Bergen kommune), Rapport, tema Plan Vest, 20.10.09.
- Norsk Bibliografisk Leksikon (Nett-versjon): Edvard Hagerup.
- Ormhaug, K. 1998: Dreiers Bergen. - John Grieg, Bergen, 88 s.
- Salvesen, P.H. 1999: For hundre år siden 'Blondehuset' forteller. - Årringen (UiB), årsskrift 3: 4-17.
- Salvesen, P.H. (under arbeid): Slekten Acer.
- Schübeler, F.C. 1886, 1888: Norges vækstrige, bd.1, 2. 587s, 610 s.
- Wiers-Jensen, H. 1923: Laurentius og andre kroniker fra den gamle by. - Aschehoug.

Noter

- 1 (Berg 1925)
- 2 (Jensen et al 2004)
- 3 (Bing 1922; Berg 1925; Christie 1964)
- 4 (Jensen et al. 2004)
- 5 (Ormhaug1998)
- 6 (Sandal 1980)
- 7 (Bergen Byarkiv)
- 8 (Moe 2000)
- 9 (Moe 1988)
- 10 (Sandal 1980)
- 11 (Christie 1964)
- 12 (Bergen Byarkiv)
- 13 (Skard 1962)
- 14 (Skard 1962)
- 15 (Kløve-Graue 1985)
- 16 (Kløve-Graue 1985, 2010)
- 17 (Jostedt 1975)
- 18 (Kunhle 2007)
- 19 Hans Wiers-Jensen, 1923
- 20 (Berg 1925)
- 21 Schübeler 1886,1888
- 22 (Lange 1999)
- 23 (Moe et al. 2006)
- 24 (Lange 1999)
- 25 (Lange 1999)
- 26 (Dietze 2007; Moe 2013; Moe et al. 2006)
- 27 (Lange 1999)
- 28 (Jørgensen 2008)
- 29 (Lange 1999)